

BOLALARDA UCHRAYDIGAN SEREBRAL KASALLIGI

Abdumajidov Musoxon Xabibullo o'g'li

Namangan impuls tibbiyot inistituti Davolash ishi yo'nalishi 25/18 guruh1-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Bolalar serebral falaji- bosh miya harakatlantiruvchi zonalari va bosh miyadagi harakatni yaltitiruvchi yllarni zararlanishi bilam kechadigan markaziy nerv sistemasi kasalligidir. Bolalar serebral falajida miyaning harakat va nutq sistemasida erta organik buzilishlar kuzatiladi.*

Kalit so'zlar: *bolalar serebral falaji, harakatning bo'zilishi, bola, ikki yoqlama gemipligiya, giperkinetik shakli, gemiparetik shakli, atonik-astatik shakli, spastik dipligiya*

Kirish: Hozirgi kunda bolalar serebral falajligi dunyo miqyosida dolzarb tibbiy-ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, har 1000 nafar yangi tug'ilgan bolalarning taxminan 2–3 tasida ushbu kasallik aniqlanadi. Bu esa nafaqat tibbiyot sohasi, balki pedagogika, psixologiya va ijtimoiy himoya tizimi oldida ham muhim vazifalarni qo'yadi. Chunki BSF bilan kasallangan bolalar alohida parvarish, reabilitatsiya va moslashtirilgan ta'limni talab qiladi.

Mazkur kasallikning kelib chiqish sabablari turlicha bo'lib, homiladorlik davrida, tug'ruq vaqtida yoki tug'ilgandan keyingi ilk oylar davomida yuzaga kelgan miya shikastlanishlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, homiladorlik paytidagi infeksiyalar, kislorod yetishmovchiligi, erta tug'ilish, tug'ruqdagi asoratlar yoki bosh miya jarohatlari BSF rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli kasallikning oldini olish, erta tashxis qo'yish va samarali davolash usullarini qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Bolalar serebral falajligi nafaqat jismoniy nuqsonlar bilan, balki ba'zi hollarda nutq, eshitish, ko'rish hamda intellektual rivojlanishdagi qiyinchiliklar bilan ham kechishi mumkin. Bu esa bolaning jamiyatga moslashuvini qiyinlashtiradi. Shu bois BSF bilan kasallangan bolalarni kompleks yondashuv asosida — tibbiy, pedagogik va psixologik yordam orqali qo'llab-quvvatlash zarur.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi bolalar serebral falajligining mohiyatini, uning kelib chiqish sabablari, asosiy belgilari hamda davolash va reabilitatsiya usullarini yoritishdan iboratdir. Shuningdek, ushbu kasallikka chalingan bolalarni ijtimoiy moslashtirish va ularning hayot sifatini yaxshilash masalalari ham alohida e'tiborga olinadi.

Bolalar Serebral falaji — bu bosh miya harakatlantiruvchi zonalari va bosh miyadagi harakatni yo'naltiruvchi yollarni zararlanishi bilan kechadigan markaziy nerv sistemasi kasalligidir. Bolalar Serebral falajida miyaning harakat va nutq sistemasida

erta organik buzilishlar kuzatiladi. Bu buzilishlarning sabablari turlicha: infeksiyon kasalliklar, homiladorlik davridagi turli intoksikatsiya va jarohatlanishlar, surunkali kasalliklar, ona va homila qonining rezus faktor va guruhi bo'yicha nomunosibligi bo'lishi mumkin. Bundan tashqari homilaning erta yoki kech tug'ilishi, genetik faktorlar ham asosiy shartlardan bo'lishi mumkin.

Bolalar serebral falaji ona homilasining faoliyatini buzilishi natijasida sodir bo'ladigan akusherlik jarohatlari, tug'ruq paytida kindikni bo'y in atrofiga o'ralib qolishi natijasida ham paydo bo'lishi mumkin. Bunday holatda bolaning markaziy nerv sistemasiga kislorod yetishmay qolib, bosh miya nerv hujayralarini zararlanishiga olib keladi. Bolalar serebral falaji tug'ruqdan keyin neyroinfeksiyalarning kechishi va bosh miyani qattiq jarohatlanishidan ham kelib chiqishi mumkin. Bu bolalarda barcha harakat funksiyasini shakllanishida susayish va buzilishlar kuzatiladi. Boshni ushlash, o'tirish, turish funksiyalari qiyinchilik bilan yoki kechikib shakllanadi. Bolalar Serebral falajida harakatni buzilishi asosiy nuqson hisoblanib, u o'ziga xos motor anamaliyani rivojlanishini ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida bola asab-psixik funksiyasini rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bolalar serebral falajida harakat sohasini buzilishi turli darajada namoyon bo'ladi: harakatning buzilishi shunday og'ir bo'lishi mumkinki, u bolaning erkin harakat qilishidan butunlay mahrum qiladi, muskullarning tonusi deyarli zarar ko'rmagan taqdirda ham bolalar o'z - o'ziga xizmat qilish malakalarini qiyinchilik bilan egallaydilar.

Bu nuqsonga ega bolalarda faqat harakat qilishdagi qiyinchiliklar muammo tug'dirmaydi, balki ularda to'g'ri harakat qilishi haqidagi tasavvurlarni yo'qligi hamda shakllanmaganligi namoyon bo'ladi. Bolalardagi harakat buzilishlari o'z - o'ziga xizmat ko'rsatish malakalarini egallanishini murakkabligi, ularni atrofdagi kattalarga qaram qilib qo'yadi. Bu ularda passivlikni, tashabbus ko'rsatmaslikni shakllantirib, motivatsion va irodaviy sohani buzilishiga olib keladi. Shunday qilib, harakat buzilishlari bolaning psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Harakatning buzilish darajasidan qat'iy nazar bu bolalarda hissiy-irodaviy soha, xulq, intellekt, eshitish va ko'rishizdan chiqqan bo'lib, talvasa sindromi kuzatiladi. Bunday bolalarning ko'pchiligida aqliy mehnat qilishi buzilgan bo'lib, ular tez charchab qoladilar. Biror-bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bajarilayotganda ular bo'shashadilar yoki tez jahllari chiqadi va berilgan topshiriqlarni qiyinchilik bilan bajaradilar. Ba'zi bolalarda charchash oqibatida harakatida bezovtalik paydo bo'ladi. Bola o'z icha har xil harakatlar qiladi, turli imo - ishoralarni ko'rsatadilar, solagi oqadi. Bolalarning ixtiyoriy faoliyatida tartiblikka erishish katta qiyinchilik tug'diradi.

Ko'pgina bolalar taassurotlarga beriluvchan, boshqalar tez xafa bo'ladi, ovoz toniga, tanbehga yomon reaksiya qiladilar ularda qo'rquv, siydik tuta olmaslik, qayd qilish va boshqa buzilishlar kuzatiladi.

Bolalar serebral falaji klinikasida nutq buzilishi asosiy o'rinni egallaydi. Bolalar serebral falajida nutq buzilishi chastotasi 80 % ni tashkil etadi. Nutq buzilishlarining

o'ziga xos tomonlari miyani qay darajada zararlanishiga qarab belgilanadi. Serebral falajga ega bolalarda ba'zi miya sohasidagi zararlanish bilan birga bosh miya po's tloq qismining buzilishlarini ikkilamchi rivojlanmaganligi yoki kech shakllanganligi ham namoyon bo'ladi. Bu miyaning ontogenetik tomondan yosh bo'lgan bo'limlari bo'lib, u insondagi psixik va nutq faoliyatini shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Bolalar serebral falajida nutqni kech rivojlanishiga sabab, miyaning po'stloq bo'limlarini sekin shakllanishigagina emas, balki ularda amaliy faoliyatni yetarli em asligi, atrof - muhit haqida bilim va tasavvurlarni yetishmasligidir. Tarbiyaning noto'g'ri kechishi nutq rivojlanishini orqada qolishini murakkablashtiradi. Bu bolalar hayotining birinchi yillarida turli davolash muassasalarida bo'ladilar, agarda u yerda pedagogik ishga yaxshi ahamiyat berilmasa bolaning nutqiy rivojlanishi kechikishi mumkin. Bundan tashqari, bolalarning onasidan uzoqda bo'lishi salbiy emotsional holat, yangi muhitga o'rgata olmaslik nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uy sharoitida kattalar bolani juda avaylab hamma majburiyatni o'z zimmalariga oladilar. Bu bolalarda faoliyat va nutqiy muloqotga bo'lgan talabni shakllantirmay qo'yadi. Bolalar Serebral falajida nutq buzilishlari patogenezida harakat patologiyasi muhim o'rin tutadi. Bu bolalar bilan logopedik ishni tashkil qilishda nutq va harakat buzilishlarini klinik va patogenetik umumiyligini tushunish ahamiyatli hisoblanadi.

Bolalar serebral falajida motorikani buzilishini o'ziga xos tomonlari bu ixtiyoriy harakatlarni shakllanmaganligi emas, balki sodda tug'ma harakat avtomatizmlarini saqlanib qolganligidir. Normal rivojlanishda bu reflekslar bolaning ikki oyligida paydo bo'ladi.

Tonik labirint refleksni namoyon bo'lishi bolaning bel sohasidagi bukuluvchi muskullarning tonusi oshmaganligida ko'rinadi. Uning boshi orqaga egilib bo'yin va artikulatsion muskullar taranglashgan, oyoq va qo'llarch o'zilgan holda bo'ladi, bunday bola boshini ko'tara olmaydi yoki qiyinchilik bilan bajaradi, o'girila olmaydi. Qorin bilan yotganda bukuluvchi muskullar tonusda bo'ladi, shuning uchun u boshini ko'tara olmaydi.

Simmetrik bo'yin tonik refleksini namoyon bo'lishida muskul tonusi bolaning boshini joylashishiga qarab o'zgarib turadi. Assimmetrik bo'yin tonik refleksi boshni bir tomonga o'girganda o'sha tomondagi qo'l va oyoqni to'g'rilovchi muskul tonusi oshishi bilan namoyon bo'ladi. Bunday bolalar bilan logopedik ish o'tkazilganda tonik refleks artikulatsion apparatning muskul tonusiga ta'sir o'tkazishini hisobga olish zarur.

Tonik labirint refleks til ildizini muskullarini tonusini oshiradi.

Simmetrik tonik refleksida tilni uchi va yon muskullari tonusi oshadi. Bunda ovoz hosil bo'lishi, nafas olish, og'izni ixtiyoriy ochish, tilni oldinga va yuqoriga harakatlantirish qiyin kechadi.

Assimmetrik bo'yin tonik refleksida nutq muskulaturasida tonus oshadi, tonus bolani boshini o'girayotgan tomonga qarama — qarshi ravishda oshadi.

Bolalar serebral falajida artikulatsion matorikani buzilishini o'ziga xos tomonlaridan biri og'iz avtomatizmi bilan bog'liq tug'ma reflekslarni qayta rivojlanishidagi to'xtab qolishdir: bular so'rish, yutish reflekslari, tishlash va boshqalar. Bu reflekslarni namoyon bo'lishi ixtiyoriy artikulatsion harakatlarni rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Nutq-harakat analizatorlarining organik zararlanishi nutq tovushlarini artikulatsiya qilishni buzilishiga, ovozni, nafasni, nutq tempi va ritmi uning intonatsiyasini izdan chiqishiga olib keladi. Fonetika-fonematik buzilishlar yetakchi hisoblanadi. Bular bolalar Serebral falajida dizartriyaning o'ziga xosligi, bu uni nutq muskullariga tonik reflekslar orqali ta'sir etishda namoyon bo'ladi. Bu esa o'tkaziladigan logopedik ishni o'ziga xos ravishda o'tkazishni talab etadi.

Logopedik ish bolani shunday holatida o'tkaziladiki, tonik reflekslar nutq matorikasiga deyarli ta'sir o'tkazmasin. Bu holat logoped va nevropatolog ham korligini talab etadi. Agarda bola logopedik mashg'ulot o'tilayotganda o'tirgan holat bo'lsa diqqatni uni boshini harakatiga qaratish zarur: bosh ko'krakka tushib ketmasligi, atrofga qiyshaymasligi, orqaga ham ketib qolmasdan o'rta chiziqda turishi zarur. Zarur hollarda bosh maxsus apparat yordamida ushlab turiladi. Mashg'ulot o'tkazilayotganda oyna va logopedning yuzi bola ko'zi chizigida joylashishi zarur.

Bola uchun zarur holat tanlangandan so'ng massajga so'ngra artikulatsion muskula tura gimnastikasiga o'tiladi. Bolalar Serebral falajidagi dizartriyaning o'ziga xos tomonlari bu umumiy va nutqiy motorikani bo'zilishi, dizartriyaning turli shakllarini, bolalar Serebral falajini ma'lum bir shakllari bilan bog'liqligidir. Ishni tayyorlov davrida umumiy muskullarni bo'shashtirish va nutq muskulaturasidagi tonusni kamaytirish muhim vazifa hisoblanadi.

Spastik diplegiyada psevdobulbar dizartriya 80%, gemiparitik shaklida esa kasallarning uchdan bir qismida (30-35%) kuzatiladi.

Bolalar serebral falajining giperkinetik darajasi miyaning qobiq osti bo'limlarining jarohatlanishi bilan bog'liqdir. Umumiy va artikulatsion motorikasidagi buzilishlar quyidagilarda namoyon bo'ladi: muskul tonusining o'zgaruvchanligi (distoniya), harakatlarning ixtiyorsizligi, harakat va nutq aktidagi hissiyotning yo'qligi. Nutqning prosodik tomonlarida kamchiliklarni yaqqol namoyon bo'lishi. Harakat motorikasidagi kabi nutq motorikasida ham kerakli holatlarni ushlab tura olish buzilgan bo'ladi. Harakatdagi kam chiliklaridagi va nutq harakati artikulatsion, nafas muskulaturasida, halqum paylariga tarqaluvchi tonik spazmalar hisobiga qiyinlashishi mumkin.

BSFning geperkinetik shaklida (ekspiramid) ekstra piramid, yoki bosh qacha qilib aytganda qobiqosti dizartriya kuzatilishi mumkin. BSFning giperkinetik shakli uchun ko'p hollarda kuzatiladigan (5 dan 20% gacha) eshitish qobiliyatining susayishi xarakterlidir.

BSFning atonik - ataktik shaklida miyachaning va uning miyaning boshqa tizimlari bilan bog'liq bo'lgan joylari, ayniqsa katta yarim sharlarning peshana bo'limlarining

jarohatlanishi kuzatiladi. Umumiy va artiqulyatsion motorikaning buzilganligi muskul tonusining sustligi, harakatlar aniqliligining yo'qolganligi, ritmining buzilganligida namoyon bo'ladi. BSFning bu shaklida miyachalid izartriya kuzatiladi. Uning chistotasi 70 -75%ni tashkil etadi.

BSFning eng og'ir shakli ikki tomonlama gemiplegiya hisoblanadi. Bunda katta yarim shakllarning jarohatlanishi kuzatiladi. Bunda oyoq va qo'llar harakati, ko'proq qo'llar harakati buzilgan bo'ladi. Bolalarda statik va lokomotor funksiyalar yo'q bo'ladi. Nutq buzilishlari psevdobulbar dizatriyaning og'ir ko'rinishida, ba'zan anartriya ko'rinishida, ba'zi hollarda esa bulbar buzilishlar ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Ayrim hollarda bolaning o'zida BSFning turli shakllarining birgalikda kelishini kuzatish mumkin. Bunday hollarda dizatriyaning aralash shakllarini kuzatish mumkin. Logoped nevropatolog bilan birgalikda nutqiy nuqsonning boshlovchi turini aniqlab olish zarurdir.

BSFning dizatriyasida asosiy xususiyat kinestetik idrokning rivojlanmaganligi hisoblanadi. Bunda bola harakatlarni qiyinchilik bilan va chegaralangan tarzda bajaradi, qo'l va oyoqlari harakatini, artikulatsion organlar harakatini va holatini bo'sh sezadi. Bu esa artikulatsion va umumiy disproksiyaning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi, natijada maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni bajarishni qiyinlashtirib, tovushlar talaffuzining buzilishini kuchaytiradi.

BSFda logopedik ishning maqsadi artikulatsion holat va harakat sezgilarini rivojlantirishdan iboratdir. Artikulatsion harakat sezgilarini yaxshilash uchun olib boriladigan mashqlar oyna yordamida harakatlarni ochiq ko'z bilan ko'zatish va harakatlarini yopiq ko'z bilan diqqatli bo'lib sezish kabi mashqlar navbatma-navbat qo'llaniladi.

BSFda nutq va umumiy motorikaning buzilganligi o'rtasidagi bog'liqlik artikulatsion motorikadagi murakkab buzilishlar qo'l harakati funksiyalarining buzilishiga olib kelishida ham namoyon bo'ladi.

Nutq va qo'l harakatlarining bog'liqligi 1928-yilda V.M.Bexterev tomonidan aniqlangan bo'lib, u qo'l harakatlarining rivojlanishi nutqning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishini ko'rsatib o'tgan. M.M. Kolsova (1973) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bola barmoqlarining harakati markaziy asab tizimining shakllanishiga ta'sir ko'rsatib, bola nutqining jadal rivojlanishiga yordam berar ekan.

Ushbu ma'lumotlar logopedik ishlar bilan bolaning qo'l va umumiy motorikasini rivojlantirish ishlarini birgalikda olib borish zarurligini ko'rsatadi.

BSFda dizatriyali bolalar turli harakatlarida bajarilganlarida umumiy va nutq muskulaturasida muskul tonusining oshganligi ularning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi. Mashg'ulotlar vaqtida boladan haddan tashqari kuch talab etilmaydi. Chunki bu narsa muskul tonusining ortishiga va tovush talaffuzining buzilishining kuchayishiga olib kelishi mumkin. Nutqiy nafasni rivojlantirish uchun puflashga oid turli mashqlar tavsiya etiladi. Lekin kichik yoshdagi Serebral falajli bolalar uchun bu

mashqlar har doim h am foydali bo'lavermaydi. Chunki ular bu mashqni bajarishda haddan tashqari kuch ishlatishlari mumkin. Bu esa umumiy muskul tonusining ortishini kuchaytirishi mumkin.

BSFda artikulatsion motorikaning buzilishi bola nutqining talaffuz tomonining shakllantirishini qiyinlashtiribgina qolmay, balki fonematik idrokning ikkilamchi buzilishiga olib kelishi mumkin. Bu esa bolada so'zning tovush analizi hamda tovush-bo'gin tizimining buzilishiga olib keladi. Lekin hamma bolalarda ham so'zning tovush tarkibini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar bir xil darajada namoyon bo'lavermaydi. Ayrim bolalar so'zni alohida tovush elementlariga bo'lishda yaqqol qiyinchiliklarga uchasalar, boshqalari esa tovush tahlilining oddiy shakllari (bilan)ni qo'llashni eplay oladilar. Ko'pincha ularda so'zning tovush tahlilidagi qiyinchiliklar tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishda namoyon bo'ladi. Va, nihoyat, juda kam hollarda bolalarda so'zning tovush tahlilidagi qiyinchiliklar va tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish hollari kuzatilmasligi m u m k in. Bu esa bolalardagi fonetik -fonematik buzilishlarni bartaraf etishda differensial yondashishni talab etadi.

Serebral falajli va dizatriyal bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar artikulatsion ko'nikmalarni, fonematik idrok va analizni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Serebral falaj va dizatriya bilan xastalangan barcha bolalar artikulatsion malakalarni, fonematik eshitishini, idrok va tahlil qilishni takomillashtirishga yo'naltirilgan logopedik tadbirlarning kompleks tizimini o'zlashtirishdagi spetsifik qiyinchiliklar xarakterli xususiyatdir. N.N. Malofeyev (1985-yilda) Serebral falajli kichik yoshdagimaktab o'quvchilari tomonidan otlarni va fe'llarni nutqda ishlatish chastotasini o'rganib chiqdi. Shu narsa aniqlandiki ot, fe'l va old qo'shim chalar ularning butun lug'at boyligining 90% ni tashkil qilar ekan. Boshqa so'z turkumlari lug'atda yetarli berilmagan. Bir xil so'zlarni ko'p martalab takrorlash, fe'llarni to'g'ri ayta olmaslik o'rinlari, ularning ma'nosini aniq ayta olmaslik bolalar uchun xarakterli xususiyatlar ekan.

Serebral falajli kichik maktab yoshidagi bolalarda leksik-semantik buzilishlar L.B. Xalilova tomonidan 1984 -yilda o'rganilgan edi. Bu o'rganishdan shu narsa aniqlandiki, bolalar ko'p so'zlarning ma'nosini bilmaydi, bir so'zning ma'nosini shu so'z talaffuziga o'xshashi (bilan) bo'lgan boshqa so'zning ma'nosi bilan almashtirib yuborishadi, so'zning semantikasini unga sinonimi jihatdan munosabatda bo'lgan boshqa so'zlarning leksik ma'nosi bilan chalkashtirib yuboradi. Ba'zi o'rinlarda so'z tartibida uning asosiy mazmunini tushunmay turib, konkret ma'nosinigina ajratib ko'rsatadi. Bolalar ko'p ma'noli so'zlarning ma'nolari o'rtasidagi funksional umumiylikni belgilashda qiynalishadi, ularda amantik tasavvurlar chegaralangan, til abstraksiyalari va umumlashtirishlar yetarli emas.

Serebral falajli bolalarda leksik xarakterli buzilishlar kasallikning o'ziga xosligi bilan izhlanadi. Harakat buzilishlari va ijtimoiy aloqalarining chegaralanganligi sababli bola tomonidan tevarak -atrofga ongli ravishda munosabatda bo'lish birmuncha

cheklangan. Bu bolalar Serebral falajida analizator faoliyatining rivojlanishining umumiy buzilishi bilan kom pleks assotsiatsiyalarini shakllantirishdagi qiyinchiliklar vujudga keladi.

Bola predmetlardagi o'xshash va farqli tomonlarini mustaqil ajrata olish qobiliyatiga ega emas. Faqatgina amaliy faoliyat davomida atrofdagi prermetlarni umumiy tarzda idrok qilishning, fahmlashning asosini tashkil qiluvchi kompleks assotsiatsiyalar shakllanishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolada idrok qilishning va tasavvurni rivojlantirish faoliyatining har xil turlarida (predmet-amaliy, mehnat, tasviriy san'at) o'yinlarda amalga oshirilib boriladi.

Shunday qilib, bolalarda so'zlar lug'atining rivojlantirish va boyitishning asosiy ahamiyati, ularda atrofdagi voqea va hodisalar haqidagi tushuncha va tasavvurlarning shakllantirish hiso blanadi.

Maktabgacha yoshdagi va maktab yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha bo'ladigan mashg'ulotlarning dastlabki davrlarida atrofim izdagi narsa va hodisalarni hamda ular bilan bo'ladigan harakatlarni tushunishga, talaffuz qilishga, ularning farqli va o'xshash xislatlarini anglab olishga, pred metlarda qism va butunlik munosabatlarini (inson yuzi va tanasining qismlari, boshqa predmetlarining ma'lum qismi kabi) o'rganishga o'qitib boriladi. Bu mashg'ulotlarda bolalarning lug'at boyligi rivojlantirib boriladi. Ularga kundalik hayotimizda ko'proq duch keladigan, xususan, idishlar, mebel, kiyim -kechaklar, o'yinchoqlar kabi predmetlarni tushunishga va yaxshi eslab qolishga o'rgatiladi. Bir vaqtning o'zida bolaning idrok qilish , fahmlash saviyasi va tasavvurlari konkretlashadi.

Maxsus mashg'ulotlar vaqtida bolalarga o'xshash predmetlarni, ularning asosiy xususiyatini farqlashga o'rgatib boriladi (yuk mashinasini yengil mashinadan farqi), shuningdek, predmetarning nimaga mo'ljallanganligiga qarab guruhlashtirib borishga o'rgatiladi.

Bolani lug'atini rivojlantirish uchun bolaning amaliy va hissiy tajribasini kengaytirishga qaratilgan dastlabki korreksion tadbirlar katta ahamiyat kasb etadi. Bola hayotining dastlabki davrlaridanoq faol ravishdagi predmet amaliyot harakatlarini shakllantirishga intilishi zarur. Logoped bolaning onasini bola bilan birgalikda bo'ladigan o'yinlarga jalb qilishi lozim. Bu jarayonda esa uning nutqi birmuncha rivojlanib boradi.

Lug'atni shakllantirish bo'yicha ishlar bos qichma -bosqich amalga oshirib boriladi. Birinchi bosqichda bolalar predmetlar bilan ularning tasviri va ular bilan bajaraladigan ishlar bilan birlamchi tanishtiriladi. Bu o'rinda bolaning e'tiborini jalb qilishga va uning javob reaksiyasini qo'zg'atishga yordam beradigan bir qator usullar qo'llaniladi: ya'ni predmetni kutilmaganda, to'satdan paydo bo'lib qolishi, yo'qolishi, uning harakati.

Eng asosiysi esa bolaning o'zi predmet bilan amalga oshiradigan harakatidir. Bola biron-bir predmetga yoki harakatga e'tiborini qaratish bilan logoped ularning nomini

aytadi. Bola bilan bo'ladigan mashg'ulotlarda qidirish, izlanishni talab qiladigan vaziyatlarni yuzaga keltirish maqsadga muvofiqdir.

Ishning ikkinchi bosqichida bolalar predmetlar bilan, ularning sifati va o'ziga xos bo'lgan jihatlari bilan bir muncha chuqurroq kengroq tanishtirib boriladi. Bolada predmet haqidagi, uning qismlari orasidagi munosabat haqida, shuningdek, uning qurilishi va tarkibiy qismlari, nimaga mo'ljallanganligi haqidagi tushunchalar shakllanib, mustahkamlanib boradi.

Ishning uchinchi bosqichida predmetlarning belgilari va xususiyatlarining ko'paytirilishi munosabati bilan mashg'ulotlar bir muncha murakkablashadi. Lug'at ishning asosiy vazifasi predmetlarning ajratib ko'rsatiladigan belgilari va xususiyatlarini ifodalovchi aniq so'zlarni topishga, o'z o'rnida qo'llash qobiliyatlarini mustahkamlash hisoblanadi.

Ishning to'rtinchi bosqichida umumlash tirishlar va tushunchalar shakllanib boradi. Bolalarda predmetlarning asosiy belgilarini va xususiyatlarini ajratib ko'rsatuvchi so'zlar asosida turdosh va o'xshash jihatdan umumlashtiruvchi fikrlar rivojlantiriladi. Bolalar hajm, vaqt. Masofa, son ma'nolarining ifodalovchi tushunchalarni (kattaroq-kichiqroq, uzoq- yaqin, oldin, ilgari-kechroq singari va hokazo) o'zlashtirishda, ayniqsa qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Lug'at boyligini mustahkamlash va boyitish uchun kundalik muloqotlar, didaktik o'yinlar va o'yin tarzidagi mashqlarni bajarish amalga oshirilib boriladi. Shunday qilib, serebral falajli bolalar leksikasini takomillashtirish va boyitishning spetsifikasi sifatida uni predmet-amaliy va o'yin faoliyati bilan uzviy bog'liq holda olib borishi, shuningdek, sensor funksiyalarini rivojlantirish va ularning korreksiyasini ongli faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda tashkil qilishni ko'rsatish mumkin. So'z ustida uning til birligi sifatida va ayniqsa uning ko'p ma'noligini o'rganish haqidagi logopedik ishlarning muhim yo'nalishi katta ahamiyatga egadir. Serebral falajlangan bolalarda Grammatik bilim va ko'nikmalarni muvaffaqiyatli shakllantirish uchun ularning aqliy va nutqiy rivojlanishlariga kompleks tarzda yondashish kerak. Serebral falaj bilan kasallangan bolalarda harakatning yo'qligi natijasida atrof-muhit bilan aloqasi chegaralangan. Shuning uchun ularda bog'langan nutqni rivojlantirishda qiyinchiliklar tug'iladi. Bog'langan nutq, fonolog, grammatik va leksik bilim va ko'nikmalar bilan birgalikda shakllantiriladi. Bunda asosiy o'rinni grammatik bilimlar egallaydi. Bog'langan nutqni shakllantirish uchun miyaning assotsiativ funksiyasini rivojlantirish kerak. Bog'langan nutq frazali nutqqa qaraganda sekinroq rivojlanadi. Chunki sog'lom bola 3 yoshgacha frazali nutqni egallasalar, bog'langan nutqni 5yoshgacha ham to'liq egallamagan bo'ladilar.

D.B. Elkonkinning ta'kidlashicha bolalarning alohida birikmalarni egallashi butun ma'lumotni egallashga qaraganda osonroq kechadi. M.M. Kolsova bu ko'rinishni mexanizmini bolalar alohida ibora, ya'ni taqlid asosida h a m ishlab chiqishi m u m kinligini, butun ma'lumot esa mu rakkab sistemani tuzishni talab etishda deb aytadi. Bu

fiziologiyalar orqali sistemalarni turli darajasini tashkil qiluvchi ikkita mexanizm mavjudligi isbotlangan.

Birinchi mexanizm — bu shartli aloqa streotip shakllarini asta-sekinlik bilan rivojlantirishdan iboratdir. Ularni shakllanishida miya po'stloq qismining quyi esa qismining assotsiativ sohalari yetakchi o'rinni egallaydi. Bolalar serebral falajida bu mexanizmni izdan chiqishi spastik diplesiya formalarida namoyon bo'ladi. Bu holatda bog'langan nutqni tashkil qilishini ma'no darajasi izdan chiqadi, bolalar predmetlarni nomlashga qiynaladilar, so'zlarni unutib qo'yadilar, zarur so'zni kerakli joyda qo'llay olmaydilar. Shu bilan birga mantiqiy -grammatik munosabatlarni unchalik anglamaydilar. Bog'langan nutq soddalashib boradi. Bolalar murakkab shakllarini deyarli qo'llamaydilar, yodlab olgan fiziologik qurilmalarni ishlatadilar.

Ikkinchi mexanizm - shartli aloqalarni zudlik bilan ishlab chiqish. Bu peshana plastik sistemasining shartli aloqalarini tashkil qilishdan iborat bo'lib, bunda po'stloqning peshana assosatsiyalari yetakchi rol o'ynaydi. Ikkinchi darajadagi aloqalarni hosil qilinishi uchun nerv jarayonlarini ma'lum darajada yetilishi zarur bo'ladi. Bolalar Serebral falajida bu nuqson miyaning peshana bo'limlarini yetilishida to'xtab qolish yuz berganida sodir bo'ladi. Bu holatda nutqiy bayon qilish ma'lumot berishning ketma - ketligi, nutqiy bayon qilishni yo'qialganligi aziyat chekadi. Bundan tashqari giperkinetik shaklida bog'langan nutqning harakat - tonik buzilishlari kuzatilib, u nutqni ohangdorligini yo'qolishi, sekinlashuvi, iboradan iboraga olishidagi qiyinchiliklar bilan namoyon bo'ladi.

Serebral falajiga ega o'quvchilar bilan o'tkaziladigan tekshirish ularni nutqni qay darajada tushunishni 3 variantini ko'rsatib beradi. Uchala variantda ham nutqni tushunishni buzilishi deyarli og'ir bo'lmasada bolalar maktab dasturini egallashda qiyinchiliklarga duch kelganlar.

Birinchi variantda to'g'ri va noto'g'ri tuzilgan iboralarni farqlash, shuningdek, murakkab grammatik qurilmalarni tushunishdan iborat edi. Bu o'quvchilarni umumiy psixik aktivligini past darajasi bilan alohida so'zlarni ma'nosini tor darajada tushunish bilan kontekstni nutqni murakkab formalarini tushunishi bilan birgalikda namoyon bo'ladi.

Ikkinchi variantda o'quvchilar kelayotgan axborotni umumlashtirishga qiynaladilar. Bu teskari konstruksiyalarni tushunishning buzilishida ko'rinadi. Bunday bolalar hikoyalarni, masala shartlarini, dasturdan tashqari materialni o'qiganda qiyinchilikka duch keladilar.

Uchinchi variantda ular o'zlariga qaratilgan nutqni anglay olmaydilar bu bolalardagi lug'at zaxirasining sayozligi, atrof - muhit haqida tasavvurlarni, bilimlarni yetarli emasligi amaliy tajribani kamchiligi bilan namoyon bo'ladi. Bolalar kamchiliklar yordamida hosil qilinadigan fe'llarni yaxshi tushunmaydilar. Bu buzilishlar miyaning ikkala yarim sharlari zararlanishi oqibatida paydo bo'ladigan spastik diplegiyada kuzatiladi. Serebral falajning giperkinetik shaklida ba'zi fonemalarni aniq qabul qilish

zarurligi oqibatida tushunishda qiyinchiliklar yuz beradi. Ular berilgan rasmda bitta kuchuk qayerda va ko'p kuchuklar qayerdaligini ko'rsatib bera olmaydilar. Ba'zida bir-biriga yaqin fonemalarni differensiya qilishda muammolar vujudga keladi.

Bolalar Serebral falajida miyani turli zararlanishi, uning yetilishi faoliyatdagi kamchiliklar bilan bir qatorda bolalarda disgrafiya va disleksiyaning hamma ma'lum shakllari kuzatilishi mumkin. Bu mexanizmlarni buzilishida analizatorlarning yetarli darajada ishlamasligi muhim rol o'ynaydi. Bu bolalarda yozma nutqni buzilishi ulardagi ko'ruv taassurotini va tasavvurlarini yetarli emasligi va optik-fazoviy gnozisni shakllanganligi bilan namoyon bo'ladi. Yozishda o'xshash harflar aralashtirib yuboriladi, agarda bu buzilishlar ko'ruv tasavvurlarini yetarliemasligi bilan belgilansa unda ko'chirib yozish saqlanib qoladi. Agarda ular asosida optik - fazoviy tasavvurlarning shakllanmaganligi yotsa ko'chirib yozish qiyinchilik bilan kechadi.

Bolalar serebral falajida teskari yozuvni namoyon bo'lishi xarakterli bo'lib u o'qish boshlang'ich bosqichlarida namoyon bo'ladi. U o'ng tomon gemiparezida chap qo'lda yozish orqali ko'zatiladi. Bolalar o'ngdan chapga qarab yozadilar va chizadilar, assimetrik harflarni teskari ifodalaydilar. Ular o'xshash grafikalarini almashtirib yuboradilar. Ba'zi holatlarda yozuvda harf va bo'g'inlar tushurib qoldiriladi. Undan harflar almashtirib va aralashtirib yuboriladi. Bolalarda bu o'ziga xos qiyinchiliklar, so'zni ko'rib uni tovush va artikulyatsiyasi bilan bog'lay olm asliklarida, ko'ru v-motor koordinatsiyasini shakllanmaganligida namoyon bo'ladi. Bola yozayotgan qo'l harakatini kuzatib tura olmaydi, bu so'zlarni qo'shib yozishni qiyinlashtiradi buning natijasida so'z va bo'g'inlarni almashtirish, tushirib qoldirish, ba'zi hollarda bitta so'z yoki bo'g'inni hatto so'zni bir necha marotaba qaytarish kuzatiladi. Disgrafiyaning oldini olish uchun korreksion ishlarni erta nutqni hamma tomonlarini rivojlantirish, ko'rib va eshitib qabul qilishni, ko'ruv -motor koordinatsiyasini rivojlantirish zarur. Bosh miyasi serebral falajlangan bolalarda nutq buzilishlar. Bu buzilishlarda ko'pincha tez - tez uchrab turadigan dizartriya. Diagnostika va korreksiyalashda qiyinchilik tug'diradigani alaliya hisoblanadi. Chunki nutqning yo'qligi bolalarda fikr yuritish faoliyatini rivojlanmasligiga olib keladi. Alaliyada bosh miyaning nutq zonalarini lokal shikastlanishi spetsifik nevrologik simptomlar bilan birgalikda kuzatiladi. Bu elektrensofalografik tekshirishlarda tasdiqlanadi. Bu bolalardagi motor alaliyani maxsus o'qtishlarsiz bartaraf etib bo'lmaydi.

Serebral falajlangan bolalarda alaliya 3-5 % tashkil etadi. Alaliyani patogenezi ikkita faktor bilan bog'liq.

1. Nutq mexanizmlarni shikastlanishi ekzogen ta'sirlar ostida kelib chiqadi, shu bilan bir qatorda bu Serebral falajni ham keltirib chiqaradi (homilalik va tug'ruq davridagi travmalar, gipoksik faktorlar, perinatal ensisfalit).

2. Nutq mexanizmlarini shakllanmaganligi natijasida harakatli-kinestik deprivatsiya yoki nutqning pereferik tuzilishining patagogik afferentatsiyasi, ya'ni nutq motorikasini shikastlanishi (natijasida) va esh ituv-kinestik integratsiyani shakllanmaganligi.

aganligi natijasida, bosh miya perkbral falaji bilan kasallangan bolalarda eshitish qobiliyatining buzilishiga olib kelinadi.

Xulosa: hunday qilib, serebral falaji bolalar leksikasini takomillashtirish va boyitishningspetsifikasi sifatida uni predmet-amaliy va o'yin faoliyati bilan uzviy bog'liq holda olib borishi, shuningdek, sensor funksiyalarini rivojlantirish va ularning korreksiyasini ongli faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda tashkil qilishni ko'rsatish mumkin. So'z ustida uning til birligi sifatida va ayniqsa uning ko'p ma'noligini o'rganish haqidagi logopedik ishlarning muhim yo'nalishi katta ahamiyatga ega. Serebral falajlangan bolalarda grammatik bilim va ko'nikmalarni muvafaqqiyatli o'qitish uchun ularning aqliy va nutqiy rivojlanishlariga kompleks tarzda yondashish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z. Ibodullayev. Asab kasalliklari. 2-nashr. Darslik, Toshkent, 2021., 960 b.
2. Z. Ibodullayev. Umumiy nevrologiya. Darslik. Toshkent, 2021., 312 b.
3. Logopediya : darslik/ M.Y.Ayupova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. ~ T: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007
4. Mo'minova L.R Nutqni to'liq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish: (metod qo'llanma). - T: O'qituvchi, 1992-yil.
5. Ibodullayev ensiklopediyasi
6. www.asab.uz